

Hamit Erdem: İzmir Yangını (13 Eylül 1922)

Posted on 10/09/2019

“Ermeni mahallesinde çıkan yangın, güneyden esen rüzgârın etkisiyle kısa zamanda rüzgârın alevleri ittiği yönde yayıldı. Arka arkaya büyük patlama gürültüleri duyuldu. Göğe doğru kapkara bir bulut uzandı, büyüdü, yavaş yavaş bütün gökyüzünü kapladı. Artık bütün şehri yangın dumanının kokusu sarmış, alevlerin sıcaklığı her yerde duyulmaya başlamıştı. Kara bulut kıpkızıl olmuş, yere kıvılcımlar, korlaşmış cisimler yağıyordu. Kısa bir süre içinde Kordon’u, yanan mahallelerden kaçan Rumlar, Ermeniler; kadın, erkek, çocuk, genç, ihtiyar bir insan seli halinde kapladılar. Kalabalıktan çığlıklar, boğuk sesler, hıçkırıklar yükseliyordu... Yangın sona erdiği zaman Gâvur İzmir hemen hemen tümüyle yok olmuştu. Yangından kurtulan Punta bir yana bırakılırsa İzmir’in bugün Fevzipaşa Caddesi ile belirlenen bir çizginin ayırdığı, doğuya ve kuzeye doğru yayılmış parçası simsiyah, korkunç ve çirkin bir harabe yığını halinde idi. Ve yüzlerce insan alevler arasında can vermişti...”

İzmir’i 1922’de yakan ve Türklerin oturdukları mahalleler hariç tutulursa şehrin dörtte üçünü yok eden bu büyük felaketin üzerinden geçen onlarca yıla rağmen “Büyük Yangın” üzerine yapılan tartışmalar devam etmektedir.

Yangın üzerine yazılmış çok sayıda yazı, makale, rapor ve anı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yangın günlerine ait tanıklıklar, diğerleri ise sonradan yazılan ve yangının kimin tarafından çıkarıldığı ve neden söndürülemediğini tartışan değerlendirmelerdir.

1922 yangını hakkında hemen bütün yazılarda kullanılan veriler neredeyse birbirinin aynıdır.

Dönemin İzmir İtfaiye Müdürü P. Greskovic’in raporu, Fransız Illustration Gazetesi

Muhabirlerinden G. Ercole'ün haberi, Yakın Doğu'ya Yardım Örgütü Temsilcisi Mark O. Prentiss'in raporu, Fransız Amirali Dumesnil'in o günlerde Mustafa Kemal ile yaptığı röportaj, Amerikalı yazar M. H. Dopkin'in bu konudaki kitabı ve dönemin basınında çıkan özellikle La Levant gazetesinin bu konuda yaptığı haberler vb.

"GAVUR İZMİR KARANLIKTA ALEV ALEV, GÜNDÜZ TÜTE TÜTE YANIP BITTİ" ...

Burada yer alan bilgilere göre; İzmir'in en güzel, bayındır mahalle ve semtlerini birkaç gün içinde kapkara bir çukura çeviren yangın 13 Eylül 1922 tarihinde, İzmir'e Türk kuvvetleri girdiği 9 Eylül'den dört gün sonra, bugünkü Kültürpark (Fuar) alanının bulunduğu yerdeki Ermeni mahallesinde (bazı kaynaklarda Rum mahallesinde) çok noktadan başlamıştır. Yangının başladığı gün, güney ve güney-doğu yönlü rüzgârın şiddetlenmesiyle yangın denize doğru genişlemiş, Ermeni mahallelerinden sonra Rumların oturdukları semtlerin tamamı yanmış, Avrupalıların oturduğu Frenk mahalleleri ise kısmen yandıktan sonra 18 Eylülde yangın sönmeye başlamış, Yahudi ve Türk mahalleleri bu büyük yangından zarar görmemiştir.

Yangının büyüklüğünü gösteren rakamlar ise hüznü vericidir.

Yangın yerinin denize cephesi tahminen 3.200 metre, derinliği 5.000 metredir. Bu bölgedeki yaklaşık 25 bin ev, işyeri, kilise, hastane, tiyatro, han, pasaj, fabrika, depo, otel ve lokanta yok olmuştur. Evleri yanan yaklaşık 30 bin Ermeni ve Rum açıkta kalmıştır. Bu arada Rumların, içinde el yazma eserler de bulunan 30 bin kitaplıklı Ecole Evangelique Kütüphanesi de kül olan binaların arasındadır.

Yangın günlerinde tam bir savaş trajedisi yaşanmıştır. Yangında evleri kül olanlar ile Anadolu'nun içlerinden kaçarak İzmir'e ulaşan Rum ve Ermeniler sahillere yığılmış, burada

toplanan insanların sayıları on binleri bulmuştur. İzmir Limanı'ndaki İngiliz, Fransız ve İtalyan bandıralı gemiler yalnız kendi uyruklarını gemilere kabul etmiş, sivil Rum ve Ermeni halkının sayısı bile belli olmayan yüzlercesi canları pahasına gemilere binmeye çalışırken hayatlarını kaybetmişler, daha şanslı olanlar ise doğdukları toprakları terk etmişlerdir.

YANGININ SINIRI: ŞİMDİKİ FEVZİPAŞA BULVARI...

İzmir'i yakan yangını kimin çıkardığı ve neden söndürülemediği konusunda kanaati kesin olanlar vardır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nin (APIKAM) 2010 yılında düzenlediği "1922 İzmir Yangını, Belgeler-Gerçekler" paneli bu konuda şimdiye kadar söylenen Türk tezlerinin toplamı gibidir. Katılımcılar; Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, yazar Mehmet Coral, yazar Yaşar Aksoy, gazeteci Mustafa Armağan ve APIKAM Müdürü Yrd. Doç. Dr. Oktay Gökdemir; yangını Ermenilerin ve Rumların (çetelerinin) çıkardıklarını, Türklerin düşmandan kurtardıkları şehri yakmaları için nedenleri bulunmadığını, Ermeni ve Rumların ise "bize yar olmayan kimseye olmasın" mantığıyla şehri yaktıklarını söylemişlerdir. Katılımcıların tezlerini savunmak için dayandıkları bilgi ve belgeler yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaklardır.

Bu arada İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina ve Kent Arşivi (APIKAM), "İzmir yangını ile ilgili iddialar ve devam eden spekülasyonlar" karşısında, elindeki tüm belge ve fotoğraflardan oluşan "tarihi belge niteliğinde" bir kitabı (9 Eylül 2012'de) yayınlamaya hazırlanmaktadır, bilgisini vermişti, ancak bu kitap bugüne kadar basılmamıştır.

Ne var ki yukarıdaki açıklamalar, yangının arkasında kim var sorusunu aydınlatmada yetersiz kalmaktadır.

İZMİR VALISI NUREDDİN PAŞA: “KUT-ÜL AMARE MUHASIRI, AFYON VE DUMLUPINAR MUHAREBELERİ GALIBI, İZMİR FATİHİ” ...

İzmir’i yakıp kül eden yangın; neredeyse yüz yıldır devam eden ve en sonunda Anadolu’yu da kavuran “ulus devletler ve milliyetçilik çağıının” -iliklere işlemiş- nefret, kargaşa ve çatışmaların sürdüğü bir süreçte yaşanmıştır. Yangın kendi ulusunun dışındaki herkesi düşman kabul eden milliyetçi ideolojilerin darmadağın ve perişan ettiği Anadolu halklarının beraberliklerini de sonlandıran olayların arasındadır.

İzmir’i yakan büyük yangını planlayan, uygulayan unsurlar arasında kimler vardır? Milliyetçi ideolojilerle parçalanmış toplumsal yapının, bir ucu İngiliz emperyalizmine dayanan askeri işgallerin, yıllarca süren savaşların, çok göreceli kavramlar olan -galibiyet ve yenilgilerin- buradaki halklar üzerinde yarattığı atmosferin böyle büyük bir felaketin hazırlanmasında muhtemel ki etkisi vardır. Ve doğaldır ki, eski komşularının bir gecede birbirini vahşice öldürecek canavara dönüştüren milliyetçi dürtüler, İzmir’i yakmak için çeteler de üretmiştir.

Diğer yandan dönemin önemli tanıklarının bazen açıkça, bazen örtülü imalarla ortaya koydukları bazı tespitleri de bu değerlendirmelerin içinde anmak gerekmektedir.

Kemalizmin parlak kalemleri ve yetkin yazarı Falih Rıfkı Atay’ın 1922 Eylülünde henüz yangın felaketi bütün acılığıyla yaşanırken İzmir’de düştüğü notlar, bu anlamda bütün gözlem ve raporlar kadar önemlidir. Çünkü F. R. Atay; “Bildiklerimi ve (olayların) doğrusunu yazmaya karar verdiğim”den diye not düşerek ve “yangın şurada başladı, şöyle yayıldı” diyen rapor yazımcılığından çok, 1922 yılında galiplerin gözünden; yangında sorumluluğu olan bir Ordu Komutanından ve toplumun kılcal damarlarına sızmış bir anlayıştan söz etmektedir.

Falih Rıfkı Atay’ın İzmir yangınında rolü var dediği kişi Nureddin Paşa’dır.

Sakallı (lakaplı) Nureddin Paşa, (1908’de İttihatçılara katılmış, Müşir İbrahim Paşa’nın oğlu)

İzmir'e giren 1. Ordu'nun başındaki en yetkili isimler arasındadır. Paşa, İzmir'e girdikten sonra ilk işi, kendisini "Kut-ül Amare Muhasırı, Afyon ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi, İzmir Fatihi" ilan ederek kendine kartvizit bastırmıştır.

Nureddin Paşa'nın sicilinde kimsenin savunamadığı eylemler de bulunmaktadır. 1920'de Merkez Ordusu Kumandanıyken (Sivas dolaylarındaki) Koçgiri ayaklanmasında aldığı hukuksuz kararlarla halka uyguladığı büyük zulüm, Büyük Millet Meclisi'nde tepkilere neden olmuş ve görevinden alınmıştır. Nureddin Paşa'yı yargılanmaktan Mustafa Kemal kurtarmıştır. Nureddin Paşa, İzmit'te gazeteci Ali Kemal'i, İzmir'e girdikten sonra da İzmir Metropolit Hrisostomos'u sivil kıyafetli askerlere linç ettirmiştir.

Falih Rıfık Atay'ın Nureddin Paşa ve İzmir yangınıyla ilgili yazdıkları ise şöyledir:

"Gâvur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre, sadece Ermeni kundakçıları mı idi? Bu işte o zamanki ordu komutanı Nureddin Paşa'nın hayli marifeti olduğunu da söyleyenler çoktu. Atatürk'ün Nureddin Paşa'yı eskiden beri sevmediği Nutuk'unda görünür. Zafer sırasında Birinci Ordu'nun başında bulunması da bir tesadüf idi. ... Kibirli, dar kafalı, zulüm ve ceberut düşkünü bir kimse idi. Bu yüzden bir zamanlar Millet Meclisi kendini harp divanına verip mahkûm bile ettirmek istemişti. Bu kararın önüne geçmek için Mustafa Kemal'in ne kadar uğraşmış olduğunu Nutuk'tan öğreniyoruz. ... Nureddin Paşa'nın biri İzmir'de, biri İzmit'te tertip ettiği iki linçin hikâyesi gene o vakitler, bizi ikrah içinde bırakmıştır. Bunlardan biri İzmir metropoliti Meletyos, öteki de Peyam-ı Sabah yazarı Ali Kemal'dir.

Bildiklerimin doğrusunu yazmaya karar verdiğim için o zamanki notlarımdan bir sayfayı buraya aktarmak istiyorum: Yağmacılar da ateşin büyümesine yardım ettiler. ... İzmir'i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk? Birinci Dünya Harbi'nde Ermeniler tehcir olduğu vakit, Anadolu şehir ve kasabalarının oturulabilir ne kadar mahalle ve semtleri varsa, gene bu korku ile yakmıştık. Bu kuru kuru tahripçilik hissinden başka bir şey değildir.

Bunda bir aşağılık duygusunun da etkisi var. Bir Avrupa parçasına benzeyen her köşe, sanki Hristiyan ve yabancı olmak, mutlak bizim olmamak kaderinde idi. Bir harp daha olsa da yenilmiş olsak, İzmir'i arsalar halinde bırakmış olmak, şehrin Türklüğünü korumaya kâfi gelecek miydi? Koyu bir mutaassıp, öfkelenendirici bir demagog olarak tanımış olduğum Nureddin Paşa olmasaydı, bu facianın sonuna kadar devam etmeyeceğini sanıyorum. Nureddin Paşa, ta Afyon'dan beri Yunanlıların yakıp kül ettiği Türk kasabalarının enkazını ve ağlayıp çırpınan halkını görerek gelen subayların ve neferlerin affedilmez hıncı ve intikam hislerinden de şüphesiz kuvvet almakta idi."

İSMET PAŞA: "KÜÇÜKLER EMİR ALDIKLARINI, BÜYÜKLER DISİPLİNİNİN KALMADIĞINI SÖYLER"

Yangın günlerine ait bir başka tanıklık Mustafa Kemal'in yaveri Salih Bozok'un anlattıklarıdır. Salih Bozok, yangın bütün şiddetiyle sürerken Mustafa Kemal'in, ileride kayınperderi olacak Uşakizade Muammer Bey'in Göztepe'deki köşkünde Latife Hanım'ın verdiği bir ziyafette olduğunu yazmaktadır.

Salih Bozok şöyle yazmaktadır:

"Yangın karanlığa dökülmüş kırmızı bir mürekkep gibi yayılıyordu... (Mustafa Kemal), terasta kurulmuş olan sofraya Fevzi ve İsmet paşalardan başka beni, Muzaffer'i ve ev sahibimiz Latife Hanım'ı da aldı. Fevzi Paşa Hazretleri'nden başka herkes önündeki kadehleri zevkle doldurdu. Mezeler çeşitli ve nefisti. Fevzi Paşa içki içmediği halde kalamar tavadan tabağına öbek öbek alıyor, 'Bu İzmir'in kalamarı da pek başka oluyor, aman pek özlemişim' diye afiyetle yiyordu. Velhasıl herkes son kertesine kadar sofradan ve başlayan geceden memnundu..."

Salih Bozok'un değerlendirmesi; "Askerlerin ve yerli halkın koyulduğu yağma mı yangını

başlattı, yoksa yangınlar mı yağmanın kapılarını açtı, bilinmiyor ama yağma sürüyor yangın büyüyordu.”

Aynı ziyafete Yakup Kadri ile birlikte katılan Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal’in “yalçın ve yırtılmaz sakinlikte” yangını izlediğini yazmaktadır.

Ziyafette bulunan Fevzi ve İsmet Paşaların da, Falih Rıfkı Atay’ın yangın konusunda Nureddin Paşa’yı işaret eden yukarıdaki satırlarını anılarında teyit ettikleri görülmektedir.

Fevzi Paşa: (Yangın konusu) “Nurettin Paşa’nın kısa (dar) görüşü” derken, İsmet Paşa: “Bu yangınların sebepleri büyük tarih hadiseleri içindeki sebeplerdir. Küçükler emir aldıklarını, büyükler disiplininin kalmadığını söyler” diyerek Falih Rıfkı’nın değerlendirmesini doğrulamaktadır.

Sonradan Mustafa Kemal, Nutuk’ta kendini “İzmir Fatihi” ilan eden Nureddin Paşa’ya 16 sayfa ayırarak onunla ilgili olumsuz düşüncelerini uzun uzun anlatacak ve “Milli Mücadeleye en az katkısı olan paşa” ilan edecektir. İzmir yangınıyla ilgili İsmet ve Fevzi Paşalar ile Falih Rıfkı’nın malumu olan bilgilerin Mustafa Kemal tarafından bilinmemesi mümkün değildir. Buna rağmen Nutuk’ta bu konuya hiç değinilmemiştir.

İzmir’i yakıp kül eden yangının bu boyutunun da bilinmesine ihtiyaç vardır.

Akla gelen güçlü bir ihtimal, -Falih Rıfkı’nın da işaret ettiği üzere, yangın-; Anadolu’nun Müslüman olmayan halklarının bu topraklardan ebediyen koparılması için bilinçaltında yaşayan milliyetçi refleksin o imkânlarda -yangın- olarak ortaya çıkması olmasın?

KAYNAKLAR:

İzmir 1922 Belgesel Film: İzmir Yangını, İzmir Büyükşehir Belediyesi A. Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi

Bilge Umar, İzmir’de Yunanlıların Son Günleri, İ. Büyükşehir Bel. Kent Kitaplığı, İzmir 2011

Bülent Şenocak, Levant’ın Yıldızı İzmir, Şenocak Yayını, İzmir 2003

Falih Rıfki Atay, Çankaya, Bateş A.Ş., İstanbul 1984

Yavuz Özmakas, Nurettin Paşa’nın İzmir Günleri, Şenocak Yayınları, İzmir 2011

Kolektif, İşgal’den Kurtuluş’a İzmir, İBB ve Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 2007

Pelin Böke, İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006

İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006

Süleyman Külçe, Mareşal Fevzi Çakmak, Askeri Hususi Hayatı, I, Cumhuriyet Matbaası, 1953

İsmet Bozdağ, Salih Bozok Anlatıyor, İki Aşk Arasında Atatürk, Truva Yayınları, İstanbul 2005

Kaynak: toplumsol.com